

Егор Тимурович Гайдар: Гибель империи. Уроки для современной России.

1-oe издание. Москва: РОССПЭН, 2006, 440 stran, ISBN 5-8243-0759-8.

Diskuze o procesech, které vedly k rozpadu Sovětského svazu, budou pravděpodobně pokračovat ještě mnoho let. Recenzovaná kniha představuje jeden z možných pohledů na danou problematiku. Není náhodou, že nová kniha ruského ekonoma a poslední dobou také historika Jegora Timuroviče Gajdara vyšla právě v době, kdy se Rusko rozhoduje, jak naloží s prostředky *Stabilizačního fondu*. Současné ceny ropy jsou považovány za neměnné, pouze několik „škarohlídů“ předpovídá jejich pád, a tak je hledání nových příležitostí jak utratit „ropné“ peníze jedním z hlavních zájmů ruské politické scény.¹ Právě takový stav je pastí, před níž se snaží kniha varovat. Kniha tak není podrobným popisem všech ekonomických procesů, probíhajících v Sovětském svazu v období po roce 1985, spíše je psána s ohledem na současné problémy.

Práce se sice nominálně věnuje období před perestrojkou a během ní, nicméně její obsah je – jak i její podtitul ukazuje – daleko větší. Hlavním mottem knihy by mohla být obava z *postimperiálního syndromu*, tedy z touhy po návratu k bývalé „slávě“ Sovětského svazu. Neúspěchy ruské diplomacie na Ukrajině v roce 2004, zasahování do záležitostí států, jako je Gruzie či Moldavsko, to jsou pro autora příznaky postimperiálního myšlení. Dnešní Rusko se nesmířilo s rozpadem svého impéria, navíc se podle autorova názoru začínají myšlenky na jeho obnovu nebezpečně šířit. Jak sám ve zřejmé narážce na Poselství prezidenta Ruské federace ke členům Národního shromáždění pro rok 2005 uvádí: „... po válce ztratila Anglie celé své impérium, přesto nikoho ani nenapadlo to nazývat geopolitickou katastrofou“ (Gajdar, 2006, s. 33). Dalším projevem myšlení zaměřeného na zvýšení imperiálního vědomí jsou různé teorie vnějšího vlivu či spiknutí, tolik populární v Rusku. Podle Gajdara je situace podobná, jakou prožívalo Německo ve třicátých letech.

Zřetelné je také varování před fiskálním hazardem, jehož se Sovětský svaz v době vysokých cen ropy dopouštěl a který by se mohl vymstít i samotnému Rusku: „Absence dlouhodobého cíle vede k tomu, že v době příznivého vývoje na trzích jsou rozpočtová omezení využití příjmů příliš měkká, financují se dokonce rizikové či nedostatečně zdůvodněné projekty. Když nastupuje období nepříznivé pro ceny komodit a je nutné omezit výdaje, takové projekty se uzavírají, což zvyšuje sociální napětí a zhoršuje daňové podmínky.“² Tento citát z programového dokumentu ruského Ministerstva financí z 24. srpna 2006 by se plně hodil do Gajdarovy knihy, velmi přesně totiž definuje problém Sovětského svazu. Ministerstvo financí jím bojuje za fixaci použití příjmů z ropy vůči hrubému domácímu produktu (HDP).³ Z našeho pohledu je ovšem signifikantní podobnost se stavem, ve kterém se ocitl Sovětský svaz.

Financování širokého okruhu klientů, často pouze naoko přátelských, stále větší výdaje státního rozpočtu na zbrojení, financování rozsáhlých a často nesmyslných projektů byly díky zdánlivě nevyčerpatelnému přílivu peněz v sedmdesátých letech 20. století stále rozšiřovány a prohlubovány. Hospodářský růst, byť na velmi vratkých základech, potom vzbuzoval v sovětských vůdcích představu, že nikdy neskončí ani nezakolísá. Paralela s dnešním Ruskem, které čelí podobné situaci a navíc se nachází v období před naprosto zásadními parlamentními a následně prezidentskými volbami, je více než nasnadě. Právě v předvolebním období stoupá totiž kreativita v oblasti utrácení rozpočtových i jiných prostředků, což poté vede k těžkým následkům. Problémem ekonomické politiky je vždy její zpoždování. Stejně tak je tomu i s reformami. Zatímco jejich náklady se dostávají prakticky okamžitě, zisky přicházejí až v pozdější době.

Autor sám pojednal svou knihu jako kroniku impéria v úpadku. V prvních dvou kapitolách tak pracuje s paralelami v podobě dalších impérií světové historie jako například

Španělska po objevení Ameriky a podobně také Rakousko-Uherska. Právě Španělsko bylo na konci patnáctého a po celý průběh šestnáctého století v podobné situaci jako dnešní Rusko. Do země proudily obrovské zásoby zlata z nově objevených kolonií, stát jimi financoval stále nové projekty a posiloval svou snahu o velmocenskou dominanci prostřednictvím vedení stále nových nákladných válek. Zároveň se díky růstu zlata v oběhu zvyšovaly ceny potravin. Po období relativního prospěchu se nicméně cena zlata v důsledku jeho přebytku prudce snížila, na což nemohla země reagovat. Dostavil se státní bankrot a Španělsko bylo uvrženo do obrovské krize. Kromě toho autor používá i novodobou paralelu v podobě Latinské Ameriky, jmenovitě Venezuely. Ta po poměrně dlouhou dobu prováděla obezřetnou politiku nakládání s ropnými příjmy. V současné době je tato země ovládána silně levicovým prezidentem Chávezem, který zaujal směr utrácení ropných příjmů na podporu jak sociálních programů, tak i různých spřátelených hnutí a států.

Specifikem ropného a ještě o něco více plynárenského průmyslu jsou jeho vysoké a dlouhodobé náklady. Prakticky není možné okamžitě zavést do užívání nová ložiska. V zájmu maximalizace zisků se tak státy snaží zvyšovat svou produkci v dobách, kdy jsou ceny nejvyšší. Z tohoto důvodu putuje do sektoru nejvíce investic a otevírají se nová naleziště. To má ale za následek zvýšení nabídky, tedy i pokles cen. Tuto tendenci bylo možné sledovat již na konci sedmdesátých let. Zhruba v roce 1981 se potom stalo, že ceny ropy začaly stagnovat a následně i klesat. Neustálé navyšování objemů těžené ropy v západní Sibiři pouze oddalovalo problém, neboť nemohlo vydržet donekonečna. Sovětský svaz právě na začátku osmdesátých let stále více zabředával do afghánské pastí, podobně si vedl i při financování některých režimů, hlavně v Latinské Americe, ale také svých satelitů ve střední Evropě. Když pak přišel šok v podobě pádu cen ropy v roce 1985, nemohl na něj Sovětský svaz reagovat zvýšením produkce.

Autor se pouští i do obecnějších závěrů, byť jejich aplikace na dnešní situaci je více než zřejmá. Ve druhé kapitole se tak zabývá otázkami, spojenými s autoritativními režimy, s jejich stálostí a pevností. I zde používá velké množství různých analogií, od Venezuely a Mexika až po Španělsko. Jak sám uvádí ve zjevné narážce na vertikálu moci prezidenta Putina, „*autoritativní režimy si budují jednoduchou státní stavbu*“ (Iaūdap, 2006, s. 69). Vedle latinskoamerických zemí ale Gajdar uvádí i daleko drsnější kalibr pro přirovnání, tedy výmarské Německo. Nejde sice o přirovnání nové, ale od ruského autora je vždy poněkud překvapivé: „*Málokdo si uvědomuje, že státní imperiální symbolika byla v Německu obnovena osm let po pádu impéria, v roce 1926, v Rusku za devět let, v roce 2000. A více není ani těch, kteří vědí, že nejdůležitějším nacistickým heslem bylo vrácení vkladů ztracených německou střední třídou v době hyperinflace.*“ (Iaūdap, 2006, s. 15.) Gajdar si také všímá současného růstu nejen imperiálních reminiscencí, ale i rasismu, xenofobie a dalších nebezpečných jevů v současné ruské společnosti. Problém autoritativních režimů, tedy jejich ovlivňování ze strany zájmových skupin a zákulisních praktik, ovšem autor zpracovává jen velmi zběžně. Přitom právě tyto rysy mají spolu s absencí veřejné diskuze o jednotlivých problémech a opatřeních zásadní význam pro politické procesy v rámci autoritativního státu. Právě díky absenci takové diskuze byla přijímána rozhodnutí, která definitivně stvrdila konec Sovětského svazu.

Po poměrně obecně pojaté úvodní pasáži, tedy po prvních čtyřech kapitolách, autor přistupuje k problematice vývoje Sovětského svazu v ekonomické oblasti v osmdesátých letech. Zobrazuje Sovětský svaz jako zemi, která postupovala směrem k úpadku poměrně rovnoměrně. Základy takového úpadku vidí podobně jako další autoři již v samotném systému, založeném Stalinem ve třicátých letech. Všimá si hlavně dvou oblastí sovětského hospodářství, tedy zemědělství, respektive výroby potravin, a otázek ropného průmyslu. Zemědělství nebylo schopné již od šedesátých let zajišťovat soběstačnost Sovětského svazu v oblasti potravinářství. Zvláště nepříjemným byl tento fakt v oblasti obilnářství, které bylo dlouhou dobu sovětskou výkladní skříní. Katastrofy, spojené se zanedbanou intenzifikací a naopak s posíleným extenzivním rozvojem, na zemi plně dolehly právě v této době.

Zatímco části, věnované čistě otázkám vývoje Sovětského svazu osmdesátých let v ekonomické oblasti, lze označit za velmi zdařilé, pokusy o jakési vhledy do obecné diskuze o povaze autoritativních režimů se nacházejí mimo tematický rámec knihy. Až příliš jasně se zde odráží Gajdarovy politické ambice vypořádat se se současnou situací na ruské politické scéně. Dopouští se potom paralel, které jsou poměrně násilné a nepříliš věrohodné. Velmi zřetelný je tak trend „paralelizace“ s režimem prezidenta Putina.

Knihy je poměrně přesvědčivým obrazem státu bohatého na nerostné suroviny v úpadku. Toto zaměření nicméně překrývá všechny ostatní rysy období 1985–1991 v sovětské ekonomice, takže o gorbačovských reformách se zmiňuje jen zběžně. Sám Gajdar k tomu uvádí, „*právě toto [vnější šoky a závislost na dovozu potravin – poznámka autora] a nikoli opatření Gorbačovova týmu bylo hlavním důvodem ekonomického kolapsu*“ (*Tašdarap*, 2006, s. 220). S takovým závěrem lze ovšem bezpochyby polemizovat. Fakticky Sovětský svaz po roce 1985 uplatňoval metodu hospodářské transformace pomocí tzv. gradualistické metody. Ta obsahovala povolení soukromého podnikání (zákon o družstvech) s částečným uvolněním cen (družstva mohla prodávat své produkty za tržní ceny), částečnou privatizaci státních podniků (zákon o státním podniku, díky němuž moc nad podniky převzali zaměstnanci, tedy fakticky insiderská privatizace). Všechny tyto kroky se vyznačovaly nedůsledností, polovičatostí, snahou zachovat starý systém a pouze jej reformovat. Navíc reformátoři promýšleli vždy pouze následující krok a někdy se zdá, že ani to ne. Nicméně, i tak šlo o nepochybné liberalizační kroky, které ve svém důsledku znamenaly uvolnění poměrů a krok, byť nechtěný, na cestě k tržnímu hospodářství.

Knihu lze jednoznačně doporučit každému zájemci o problematiku nejen hospodářských dějin. Jde o zajímavé dílo, které vysvětluje z určitého úhlu pohledu rozpad jedné ze dvou supervelmocí vzešlých ze druhé světové války. Autor pracoval s velkým množstvím archivních dokumentů, které jednoznačně podporují jeho závěry. Ani náhodou se mu ale nepodaří zvrátit přetrvávající stereotyp, založený na zkázonosnosti následných reforem, jichž byl on sám hlavním tvůrcem. Bohužel, šíření podobných dojmů namísto seriózních analýz, jakou předložil právě Jegor Gajdar, je jednodušší a bude mít vždy větší dopad. Přesto je dobře, že kniha vyšla. Jde o nerovný, ale nutný boj.

Karel Svoboda

¹ Podobný názor uvádí například významný americký ekonom Kenneth Rogoff v rozhovoru pro časopis *Beyond Transition*, duben – červen 2006, s. 3–4, <http://www.cefir.ru/download.php?id=420>

² Metodológia formovanija neneftėgazovogo balansa bjudžeta Rossii, umístěno 24. 8. 2006, revize 28. 8. 2006, http://www1.minfin.ru/off_inf/1895.htm

³ Celá záležitost je poměrně komplikovaná a není úkolem této recenze se jí do detailů zabývat.